

שינוי ערכים בחברה

אלוף דן גורן*

הזיקה בין ערכי החברה הישראלית לערכי צה"ל

כאשר דנים בשינוי ערכים בחברה הישראלית ובצה"ל, ראוי שניתן דעתנו על הזיקה וההשפעה ההדדית שבין הערכים של שניהם. דומה כי אין מחלוקת בדבר הזיקה החזקה בין ערכי החברה הישראלית לערכי צה"ל, ולא בכדי נהוג לומר "צה"ל – צבא העם", או "כל העם צבא". במדינה בה עפ"י חוק שירות ביטחון קיימת חובת השירות בצבא, ומאות אלפי אנשים משרתים בשירות סדיר ומילואים, קיימת זהות בין חלקים נרחבים בחברה לבין המשרתים בצה"ל. כח האדם בצה"ל אינו מבוסס על עילית מצומצמת, אלא נשען על משאבי אנוש אדירים הבאים לצה"ל מן החברה, חוזרים אליה, ומקיימים איתה מגע אינטראקטיבי רצוף תוך כדי שירות. בבואם לשורות צה"ל הם נושאים איתם את מכלול הערכים, החינוך וההשפעות שרכשו לאורך שנים של חייהם כאזרחים.

הזיקה בין ערכי החברה לערכי צה"ל אינה נובעת רק מן העובדה שאותם אנשים מרכיבים את השניים, אלא גם מהזהות וההשפעה ההדדית ביניהם כגופים כוללים. צה"ל, בהיותו הגוף המופקד על התחום המרכזי בחיי המדינה מאז קומה – הביטחון – מהווה כשלעצמו גוף חברתי דומיננטי ואדיר השפעה על החברה הישראלית. יתר-על-כן, הקרנת ערכיו על החברה הישראלית אינה נובעת אך ורק מעשיותו הבטחונית, אלא אף מהתגייסותו למשימות לאומיות נוספות כמו התיישבות קליטת עליה, חינוך, יצירת תרבות ישראלית מקורית, ועוד. מאליו יובן כי ההשפעה היא דו-סטרית וגם לחברה הישראלית בכללותה השפעה רבה על צה"ל.

באם ננסה לפרט את הערכים המרכזיים בחברה ובצה"ל נמצא כי קיימת ביניהם

חפיפה רבה או לפחות זיקה חזקה. כערכי היסוד של החברה הישראלית ניתן להזכיר את העצמאות, הביטחון, הדמוקרטיה, הציונות, שלטון החוק, החינוך וכלכלה בריאה.

עוד ראוי לציין ערכים חברתיים כמו שוויון הזדמנויות, מוסר לאומי, מוסר אישי, תרומה לכלל ואמינות ציבורית. הערכים הכלליים בחברה הישראלית מהווים בסיס לערכי הייחודיים של צה"ל. כך למשל, מתוך ערכי העצמאות, הביטחון והציונות נגזרים הערכים הייחודיים לצה"ל – השירות כזכות וכשליחות, הנכונות להקרבה אישית בלחימה על המולדת, הדבקות במטרה ואחוות הלוחמים.

מתוך ערך הדמוקרטיה נגזר ערך אי-הפוליטיות של הצבא, היינו, החובה לבצע מדיניות והוראות הדרג המדיני הנבחר ללא קשר ותלות בדעותיו הפוליטיות האישיות של הפרט המשרת בצה"ל.

מתוך ערך החינוך נגזרים חובותיו של הצבא בהקניית חינוך והשכלה למשרתים בו.

שלטון החוק מקבל בצה"ל ביטוי חזק במשמעת הצבאית ובחוק השיפוט הצבאי. סביר להניח כי גם המשמעת העצמית בקרב המשרתים בצה"ל גבוהה מזו שבקרב כלל אזרחי המדינה.

ערך התרומה לכלל שבחברה מקבל ביטוי עמוק יותר בהתנדבות בצה"ל – ערך מרכזי ומוטמע היטב, המתממש בהתנדבות ליחידות לוחמות, לקצונה, לתפקידי מפתח ולמשימות קשות ומסוכנות.

באשר לשוויון ההזדמנויות, אין ספק בלבי ששוויון ההזדמנויות למימוש עצמי ולהתקדמות הניתן למשרתים בצה"ל רב יותר מכפי שהוא ניתן לכלל האזרחים במדינה.

מקובל לראות בצה"ל את כור ההיתוך מערכות 319

הישראלית ובצה"ל

עיקרי שינוי הערכים בקרב הנוער בישראל והשלכותיהם על צה"ל

ניתן לומר בהכללה שאיכותו של הנוער המתגייס כיום לצה"ל טובה יותר מבעבר, ועמדותיו ביחס לשירות בצה"ל חיוביות ביותר.

השיפור הוא ניכר הן במונחי השכלה פורמלית והן בקבוצת האיוכות: אם בשנת 1970 עמד שיעור בעלי ההשכלה של 12 כיתות על 42%, הרי ב-1990 עומד שיעור זה על 84%. גם במונחי קב"א (קבוצת האיוכות) שהוא המדד הצה"לי לאיכות המתגייס יש תנועה קבועה כלפי מעלה, ואחת לכמה שנים יש להעלות את הקריטריונים ל"קב"א קצונה", על-מנת למנוע מצב בו רב המתגייסים יוגדרו כבעלי קב"א גבוהה. הנוער של ימינו הוא עצמאי יותר, בעל עמדות ודעות משלו, והוא מוכן לעשייה אך רוצה להבין למה.

כמו בכל חברה מערבית מודרנית יש בנוער נטייה לנונקופורמיזם ולאנטי-ממסדיות. תכונה זו מקשה אולי יותר מבעבר על ההסתגלות למשמעת הצבאית הקפדנית, ועל המעבר מהחופש היחסי בחיים האזרחיים למסגרת הצבאית. למרות זאת עמדות בני הנוער ביחס לשירות צה"ל הינן חיוביות ביותר. כך למשל, עולה מסקרי מחלקת מדעי ההתנהגות בצה"ל בשנת 1989 כי, 93% מהנערים ו-95% מהנערות (למעט הנערות המבקשות פטור מטעמי דת) מביעים נכונות להתגייס לצה"ל גם אילו השירות היה התנדבותי. מעל 90% מהצעירים והצעירות מדווחים שהם חשים גאווה מעצם גיוסם וכי יש להם רצון עז להצליח בשירות הצבאי. 77% מקרב הבנים המתגייסים מעדיפים תפקידים קרביים על פני תפקידי שירות. בקרב בעלי הכושר הקרבי אחוז זה אף גבוה יותר ועומד על 87%.

צה"ל מקבל את הנוער לשורותיו בגיל שבו עדיין ניתן לעצב את אישיותו של הפרט. ויש לו לצה"ל – אירגון סמכותי הנהנה מיוקרה רבה והמקיף את כל תחומי חיי האדם – יכולת רבה לחנך ולשנות ערכי הפרט. אכן, צה"ל מודע ליכולתו ולשליחותו כגורם המחנך את הנוער ומשקיע בכך רבות, הן באופן ישיר בפעילויות ייעודיות של חינוך והסברה, והן באופן עקיף, באמצעות הפעילויות הצבאיות השונות, שבעצם העיסוק בהן יש יסוד חינוכי רב.

בנוסף לכך יש לזכור כי בניגוד לחברה הכוללת, צה"ל הוא גוף הממין את אנשיו, במיוחד כאשר מדובר בקבוצת אנשי צבא הקבע שלב ליבה הם המפקדים והקצינים. לשכבה זו משקל מכריע בעיצוב איכות הצבא וערכיו, ובנייתה כקבוצה איכותית מאפשרת למשוך את האירגון כולו לרמות גבוהות בהשוואה לכלל החברה.

ניתן אס-כן לומר כי החברה הישראלית היא התשתית הערכית והחינוכית שעליה בונה צה"ל את ערכיו. איכות הנוער המתגייס לצה"ל, חינוכו, מטען ערכיו, הלכי רוחו ועמדותיו מהווים בסיס בעל משקל מכריע לבניית ערכיו ורמתו המוסרית של צה"ל. השפעת החברה הישראלית והקרנתה אל תוך הצבא מתיישמים הלכה למעשה באופן רצוף בחיי היומיום. צה"ל אס-כן קשור בטבורו לערכי החברה הסובבת, וגם אם הוא מהווה גורם איכותי ומוביל בתחום הערכים, אין הוא יכול להתנתק מהקרקע עליה עומדות רגליו. יש השפעות הדדיות חזקות בין החברה הישראלית לצה"ל וכיווני הזרימה הם דרסטרניים.

על רקע זה ינותחו בהמשך תהליכי שינוי הערכים בחברה הישראלית, והשפעותיהם על עיצוב ושינוי הערכים בצה"ל.

היעיל ביותר למיזוג הגלויות.

אני מאמין כי צה"ל מממש באופן צרוף יותר מהחברה בכללותה את טוהר המידות האישי הבא לידי ביטוי באמינות ציבורית של קברניטים, בתחקור עצמי, בהפקת לקחים ועוד.

מהאמור לעיל עולה שאף כי יש חפיפה, זהות וזיקה חזקה בין ערכי החברה הישראלית לערכי צה"ל, הרי שבצה"ל הם זוכים לביטוי ולמימוש מלאים וצדופים יותר.

הציבור בישראל מצפה לראות את צה"ל נקי מכל חוללי החברה, וכשמתגלים בו מעידה או כישלון, ולו כאירוע בודד וחריג, הרי הם זוכים להבלטה, לביקורת נוקבת וכמעט מקבלים משמעות של "עלבון לאומי".

מכאן עולה השאלה האם צה"ל, המממש ערכיו באופן מלא יותר מהחברה הסובבת, יכול להיות נקי ובלתי מושפע לחלוטין מחולייה? האם צה"ל נגרר אחרי החברה, או מוביל אותה ומציב סטנדרטים לערכיה? התשובה לשאלות אלה מורכבת ואינה חד-משמעית. מחד גיסא מהווה צה"ל במידה רבה בבואה של החברה הישראלית. הצעיר והצעירה הישראלים מגיעים לצה"ל כשאתם מטען של 18 שנות חינוך והתנסות במסגרת המשפחה, בבית הספר ובחברה האזרחית בכלל. גם תוך כדי השירות הם נתונים להשפעות חזקות של החברה הסובבת. אנשי המילואים הבאים לשירות לתקופות קצרות יחסית משקפים את האזרחות שבעתים וכל יישותם היא אזרחית במהותה, גם אם ברגע לובשם את המדים הם מציבים דרישות שונות מעצמם, ומתנהגים באופן שונה מכפי שהרשו לעצמם כאזרחים מהשורה.

מאידך גיסא, צה"ל יכולת אדירה בעיצוב הפרט ובהצבת סטנדרטים גבוהים בתחומי הערכים.

מערכות 319

89% מהמועמדים לשירות ביטחון רוצים להגיע לקצונה. עמדות אלה מהוות שיפור ניכר לעומת תקופת השפל שלאחר מלחמת שלום הגליל.

האינתיפאדה לא פגעה, לפחות עד כה, בעמדות אלה. יתר-על-כן, גם בשנות האינתיפאדה המשיכה מגמת השיפור שהחלה עם היציאה מלבנון.

מהם המניעים הגורמים לנוער להציג עמדות אלה? האם הם נובעים ממה שמקובל לראות כצורך לאומי או שמא מניעים אחרים או נוספים משפיעים על עמדותיו?

ניתוח מניעים אלה הנו חשוב, כי יש בו כדי להעיד על חוסן של העמדות, כמו גם להוות בסיס לפעילות חינוכית ולחיזוקן.

בהשוואה לתקופות של תחילת ההתישבות בארץ ישראל, העליות השונות, הקמת המדינה ושנותיה הראשונות, נראה כי אצל הנוער של היום הולך ועולה משקלן של שאיפות ההגשמה העצמית יחסית לתחושת השליחות הלאומית והרצון לתרום לכלל. אין מדובר במהפך אלא בהסטה הדרגתית ומתונה של נקודת האיזון בין השניים.

זוהי מגמה המאפיינת את כלל הציבור במדינה ולא רק את הנוער. מקורה אולי במחשבה שאין עוד איום קיומי על העם והמדינה, שהאתגרים הלאומיים הגדולים נגמרו, ואם ישנם כאלה, הרי הם מטופלים עלידי גופים ממלכתיים שונים, ועל כן אין זו חובתו האישית של הפרט לתת להם מענה.

אמנם, לאחר שנים ארוכות של נשיאה בעול ביטחוני ניתן בהחלט להבין את רצון הציבור לחיות ככל העמים, בשלווה, באיכות חיים, תוך מימוש מאווים אישיים. אך עם זאת, המציאות האובייקטיבית היא שעדיין אין מצבינו ככל העמים, ואתגרים כביטחון, קליטת עלייה, והבראת הכלכלה ניצבים בפנינו בכל כובד משקלם. אסור לשכוח כי גם אם האיום הקיומי על ישראל באמת אינו כבעבר, הרי זה בראש ובראשונה הודות להרתעתו ולכושר הכרעתו של צה"ל, וקשר ישיר זה לכוחו של צה"ל תקף במלוא עצמתו גם כיום. האתגר הבטחוני מחייב, אם-כן, את מדינת ישראל לקיים צבא חזק הבנוי על כוח אדם איכותי, ופירוש הדבר בין היתר הצטרפות מיטב הנוער לשירות הקבע.

כיצד מתבטא משקלה העולה של ההגשמה העצמית בהקשר לנכונות הנוער

לשרת ביחידות עילית ולהתחייב לשרת בצבא הקבע?

בין גורמי ההתנדבות הגוברת ליחידות עילית ולקצונה יש משקל רב לשאיפת ההוכחה העצמית, ליוקרה האישית שבהשתייכות, ולאחר שבעמידה במבחן שלא רבים מצליחים בו. כך, למשל, עמידה ב"גיבוש סירות" הפך לסמל סטטוס בקרב הנוער, ורבים נוהרים למבחן זה גם אם אינם מתכוונים בסופו של דבר לשרת בסירת.

ניתן להצביע על נטייה גוברת בקרב המתגייסים למצות את ההתמקצעות וההתקדמות הצבאית, במהלך השירות לעומת ירידה בנכונות לשלב שירות צבאי עם "שליחות לאומית" כגון התיישבות. נטייה זו מתבטאת, בין היתר, בירידת ההתנדבות לנח"ל (אף כי לענין זה סיבות נוספות).

בשלב ראשוני של שירות הקבע, מהווה העניין והאתגר האישית בתפקיד גורם מכריע בשיקול לגבי עצם ההתחייבות לשירות קבע ולמשכה. קצינים צעירים מוכנים להתחייב רק אם מוצע להם תפקיד "מעניין ובעל אתגר", ולכן נוקטים גישה זהירה, מתחייבים לפרקי זמן קצרים, ומאריכים שירות בכל פעם מחדש במעבר מתפקיד לתפקיד. הם חוששים להתחייב למסלול ארוך יותר, שמא ידרשו למלא תפקיד "נחות" שאין הם מוכנים להתפטר איתו. כאשר יסכימו לתכנית שירות, יודאו הקצינים הצעירים כי כל מרכיביה לרוחם, וידרשו, ובצדק, יציבות ואמינות במימושה. מרכיב מרכזי וחיוני במסגרת ההגשמה העצמית של צעירים בישראל ובעולם המערבי הם הלימודים האקדמאיים. הצעיר הישראלי יעשה כל מאמץ כדי לממש את רצונו ללמוד בארץ, או בחו"ל. לכן, רק ידיעה בטוחה כי יזכו לקבל מצה"ל השכלה אקדמאית בתחום שבו הם מעוניינים ובשלב מוקדם יחסית, תשכנעם להתחייב לשירות קבע ארוך טווח.

גורם נוסף המאפיין את החברה הישראלית הוא הנהיה אחר איכות חיים. שינוי הערכים שחל בחברה בתחום זה משפיע ומקרין אל תוך צה"ל.

בשנים האחרונות זינקה רמת החיים בישראל כלפי מעלה, והשגת רמת חיים ואיכות חיים ברמה גבוהה ככל האפשר הפכו לערך בחברה הישראלית. על רקע זה הפכה החברה הישראלית לחברה חומרנית, בה מרכיבי רמת החיים אינם רק ביטוי

לאיכות החיים אלא גם סמלי מעמד בחברה.

לשאיפה זו לאיכות חיים יש ביטוי גם בקרב המשרתים בצה"ל. אצל חיילי החובה מתבטאת איכות החיים בראש ובראשונה בקצב היציאות הביתה, ומיד אחר-כך, בתנאי השירות הבסיסיים – מגורים, אוכל, מים חמים לרחצה, ואף בידור, שהדרישה אליו הולכת וגוברת. תדירות היציאות הביתה הפכה להיות שיקול חשוב מבעבר בקרב חיילי החובה בהעדפת תפקיד ומקום השירות, ונושא מרכזי בדרישותיהם בתחום תנאי השירות.

מתוך הכרתו של צה"ל בהשפעה הרבה הנודעת לנושא זה על מוראל החיילים חל שיפור ניכר בתדירות היציאה הביתה. האפשרות – הקלה יחסית – להזעיק את החיילים בשעת הצורך – באמצעות הטלפון, מסייעת לשיפור זה.

כאשר החייל אינו יוצא הביתה, יוצא הבית אליו. מדי שבת חוברים הורי החיילים אל ילדיהם שבמחנות צה"ל, כולל מוצבי קו הגבול ממש, ומקיימים פיקניקים משפחתיים, מספקים כביסה נקיה וחבילות ממתקים ומרעיפים אהבה ועידוד על הבן החייל. אכן, לכאורה איכות חיים של ממש! אך השאלה הנשאלת היא אם לא הרחקנו לכת בפנינו הבנים והבנות החיילים.

כשמדובר בקצינים צעירים בקבע, איכות חיים מתבטאת בתנאי המשכורת והתמריצים הכספיים, רכב תנאי שירות, דיור, נסיעות לחו"ל ועוד. יודגש כי האתגר והמימוש האישית שבעצם התפקיד הצבאי הם עדיין הגורמים המובילים בהחלטה לחתום לשירות קבע. הצעיר צריך קודם כל לרצות לעסוק במקצוע הצבאי. אך המרכיבים החומריים חשובים גם-כן, ובמקרים לא מעטים נותנים את הדחיפה האחרונה לקצין המתלבט.

משקלה העולה של איכות החיים בחברה משפיע לא רק על משרתי החובה ועל קצונות הקבע הצעירה, אלא גם על קבוצה נוספת, חשובה לא פחות. זוהי קבוצת מפקדי השדה הבכירים – מג"דים, מח"טים ומפקדי אוגדות. הללו חיים בתנאים קשים של ניתוק מהמשפחה, קצב פעילות אינטנסיבי ושוחק, וכל זאת תוך העדר יציבות ויכולת צפיה קדימה במימוש תכנית הפעילות היחידתית והאישית. אין פלא שהללו מתקשים לשאת במשכי תפקיד סבירים בארכם.

הפער בין רווחת החיים העולה בחברה הישראלית לבין אורח החיים של מפקדי השדה הבכירים בצה"ל הולך ומעמיק, והדבר משפיע לא רק על המפקד הבכיר עצמו אלא גם על הקצין הצעיר העומד בפני חתימה לקבע, ושואל את עצמו כשהוא נושא עיניו אל מפקדיו האם זו צורת החיים שהוא מייעד לעצמו.

נדרש, איפוא, שינוי יסודי באורח החיים של מפקדי השדה. בניגוד לגורסים כי הדבר בלתי אפשרי עקב דרישות התפקיד, אני מאמין כי השינוי לא רק הכרחי אלא גם תחום חשוב שבו שינוי הערכים בחברה הישראלית משפיע על צה"ל מתבטא בקשר למדינת ישראל כבית וכמקום חיים. אין ספק כי כיום נחשבת שהות ארוכה בחז"ל כלגיטימית ואף שכיחה יותר מבעבר. עזיבה ממושכת של הארץ לצורך טיול, לימודים, התבססות כלכלית מהירה וסתם התנסות באורח חיים שונה, (ועדיין איני נדרש לירידה של ממש, אף כי במקרים רבים הופכת "שהות ארוכה" מהסיבות הנ"ל לירידה בפועל) מקובלת היום בממדים רחבים.

הנתונים השונים מראים כי: 5% מכל מחזור גיוס אינם מתגייסים כלל עקב המצאם בחז"ל (מדובר בכאלה שנולדו בארץ, רשומים במרשם התושבים, אך עזבו בשלב כלשהו שקדם לגיל הגיוס, ולא התגייסו כלל לצה"ל).

כ-10% מכלל חיילי המילואים ביחידות לוחמות נגרעים מיחידות אלה במהלך חמש שנים ממועד כניסתם לשירות מילואים עקב שהייה ארוכה בחז"ל*.

הרשימה המרוכזת של משרתי המילואים הנמצאים תקופה ארוכה בחז"ל מונה עשרות אלפי אנשים. הללו אינם בסטטוס יורדים או עריקים, אלא שוהים בחז"ל תקופות ארוכות, והם אנשי מילואים לכל דבר הנכונים להיקרא לדגל ביום פקודה, אלא שאין הם משובצים ביחידה כלשהי.

בהתייחס לקשר לישראל, עולה מתוך סקר שנערך בקרב בני נוער כי בין השנים

* כלומר, השהייה היא ארוכה מספיק – שנתיים ויותר – על מנת שיאבדו כשירותם כלוחמים, והיחידה תאלץ לגורעם מרשימותיה. יודגש כי רובם המכריע חוזר בסופו של דבר לישראל, אך אין הם משתבצים ביחידותיהם המקוריות.

1984-1988 חלה ירידה מסוימת בהזדהות הישראלית של בני הנוער (מ-84% ב-1984 ל-77% ב-1988). לעומת זאת באותם שנים חלה עלייה בהזדהות היהודית של אותם בני נוער (מ-59% ב-1984 ל-68% ב-1988). ייתכן ושינוי מאזן זה בכיוון של ירידה בהזדהות הישראלית ועלייה בהזדהות היהודית מצביע על יתר חינוך לתודעה יהודית, אך סביר יותר להניח שהוא מרמז על היחלשות עוצמת הקשר לישראל, במשמעות שיהודי אפשר להיות בכל מקום וישראלי רק בישראל.

נתונים הממוקדים יותר לשאלת אפשרות הירידה מהארץ עולים ממחקר של החוקרים מייזלס, גל ופישוף (1989), שבו נשאלו בני נוער בבתי-ספר תיכוניים לגבי מידת הביטחון שישארו לחיות בארץ. כ-78% ענו בקטגוריות "בטוח" ו"די בטוח" כי יישארו בארץ. לכאורה נתון חיובי, אך אין להתעלם מכך שקרוב לרבע מבני הנוער אינם פוסלים חיים מחוץ לישראל. תחתי משנה של המחקר הנ"ל מראים כי הספק בהישאות בארץ גבוה ביותר אצל בני הקיבוצים החילוניים (35%) ונמוך ביותר אצל בני הקיבוץ הדתי (6%).

מאפיין נוסף של מתגייסי השנים האחרונות הוא הליווי הצמוד של ההורים. זהו לוויתרני משמע: הן ליווי רוחני, מוראלי, הכולל התעניינות ומעורבות בכל הקורה את הבן או הבת בצה"ל, והן ליווי מעשי לנקודות המיון והגיוס, ולאתרי השירות באשר הם עם הצידינית ושאר מרכיבי "ערכת הפיקניק" המשפחתית. לדבר השלכות חיוביות של עידוד, תמיכה ועצה, אך גם השלכות שליליות אליהן יש לגלות מודעות. ליווי צמוד מדי עלול להביא לצמצום עצמאות הבן או הבת, לפינוק מסוים, ואף ללחצים הנובעים מציפיות מופרזות להצלחה והישגים שהם, יתכן, מעבר ליכולתם. גם ללא לחץ ציפיות מהבית, נתון הבן לא אחת במעין תחרות סמויה עם דימוי ההורה "הפייטר" שכבר השתתף במלחמות ועשה מעשי גבורה.

היבט אחר של מעורבות ההורים בשירות ילדיהם בצה"ל הוא הקשר הגובר והולך עם המפקדים, כולל מפקדים בדרגי השדה, ועם גופים ממסדיים שונים בצה"ל. הודות לקשר זה נחשפות ואף באות לכלל פתרון בעיות הקשורות לשירות הבנים, אשר מסיבות שונות אינן מגיעות לכלל פתרון בקשר הישיר פקוד-מפקד. עם זאת שימוש מופרז בערוץ הקשר

הישיר שבין ההורים למפקדים ונוכחות פיזית רבה של ההורים ביחידות עלולים להקשות על המפקדים. הטיפול האישי בכל פניה, ורבות מביניהן עוסקות בנושאים קטני ערך, גוזל מהמפקדים זמן ותשומת לב. יתר-על-כן, מאחר ומטבע הדברים קשה להשביע רצונם של כל ההורים, אשר לא תמיד מבינים כי שירות בניהם אמור להיות קשה ותבעני, קיים תמיד החשש כי יצאו לתקשורת או יפנו לאנשי ציבור, ואלה מישורים שמפקדי השדה לא בנויים ולא אמורים להתמודד איתם.

התמודדות המפקד קשה עוד יותר כאשר פניית ההורים מלווה בהבעת החשש מפגיעה עצמית של בנם או ביתם. השימוש בחשש זה כנימוק למלוי בקשת ההורים הולך וגובר בעת האחרונה. ברוב רובם של המקרים מתברר כי חששות ההורים מתבדים והם נובעים מדאגה מופרזת המקבלת עידוד מפרסום דרמטי של מקרי התאבדות בתקשורת. אך לעיתים יש גם ניצול מכון של הרגישות הצה"לית לנושא לצורך השגת יתר נוחות בשירות.

על רקע זה נשאלת השאלה האם החייל המתגייס כיום לצה"ל הוא מפונק יותר מבעבר, ועמיד פחות בלחצי השירות. אין בידי תבחינים מובהקים למתן תשובה לשאלה זו. עם זאת אדגיש את הנקודות הבאות:

- אין ירידה ברמת הביצוע המבצעי של היחידות, וברמת הביצוע ויכולת העמידה בלחצים של הפרט. איכות הלוחם בצה"ל גבוהה מבעבר!
- אין בהכרח ניגוד בין קיום איכות חיים לבין קיום סטנדרטי-ביצוע גבוהים בשעת מיבחן, וחיל האוויר וחיל הים, כמו גם יחידות עילית ביבשה, כבר עמדו על כך מכבר.
- התאבדויות אינן תבחין הולם לשאלה, כי הן נוגעות בסופו של דבר למספר זעום של חיילים, יחסית למאות אלפי המשרתים בצה"ל. אך גם אם נקבל זאת כתבחין, אזי בניגוד לרושם שיוצרת בתקופה זו התקשורת, ממדי שיעור ההתאבדויות בשנים האחרונות אינם חורגים מממדי העבר. המחצית השנייה של שנות ה-70, למשל, היתה גרועה בהרבה מהמחצית השנייה של שנות ה-80.
- תבחין אפשרי אחר הוא השיעור העולה בהדרגה של בעלי פרופילים רפואיים מוגבלים ולקויים. כאן יאמר

אלא מהווה כצורך חיוני של צה"ל, אשר כצבא מודרני ומתוחכם זקוק לשכבה רחבה של קצונה משכילה-המצוידת בכלים ניהוליים, מקצועיים, ומדעיים ברמה הגבוהה ביותר). בנוסף יש להציע לנוער תמריצים כלכליים, תכניות דיוור, ומרכיבי איכות חיים נוספים כמו רכב תנאי שירות, השתלמויות וסיורים בחלל ועוד. בהתייחס לשינוי באיכות חייהם של מפקדי השדה הבכירים יותר, אדגיש כי מדיניות השינוי צריכה לבוא מלמעלה, מהדרג הבכיר במטה הכללי. עקב התחרותיות בין המפקדים והעובדה שעצם הנוכחות ביחידה במשך שעות ארוכות משמשת קריטריון לאיכות פיקוד, ועקב ציפית הדרג הבכיר למצוא את מפקד השדה בכל עת ביחידתו, מוצאים עצמם המפקדים נדרשים לשהות ביחידה ברציפות ימים ושבועות, תוך ניתוק מוחלט מהמשפחה. המפקד הבודד אינו יכול לנהוג על-פי נורמות אחרות, ולעתים הדבר מכביד מאוד. דרושה לכן לגיטימציה מלמעלה לשינוי מצב זה אשר תחול בו זמנית על כל המפקדים.

נשיאה אישית בעול לאומי כבד. על צה"ל לטפח בפעילותו החינוכית-הסברתית כלפי פנים הצבא וכלפי החברה הסובבת את ערכי השליחות הלאומית, ההתנדבות והתרומה לכלל. יש לצה"ל כלים והשפעה להטות את המאזן בין ההגשמה העצמית לבין הצרכים הלאומיים לנקודת איזון ההולמת יותר את מצבה האובייקטיבי של ישראל, אשר, כאמור, עדיין אינו ככל העמים. אך גם אם תשונה נקודת האיזון, עדיין יהיה גדול משקלה של הגשמה עצמית מבעבר ואל לצה"ל להתעלם מכך. לכן בתעמולה להתנדבות ליחידות עילית ולתפקידי פיקוד יש לכוון אל נטיות ליבו של הנוער ויהיה זה לגיטימי לפנות אל ה"אגו האיש" של הצעיר ולפרוט על נימי היוקרה, האתגר, והמימוש העצמי, בצד הבלטת השליחות והתרומה למדינה. צה"ל חייב לבנות עבור הצעירים, העומדים בפני חתימה לשירות קבע, מסלולי שירות ברורים ויציבים, המשלבים תפקידים מושכים ולימודים אקדמאים (יודגש כי ההשכלה האקדמאית אינה דרושה רק כגורם משיכה לנוער איכותי,

כי אכן קיימת עלייה אך היא מתונה ביותר, וסיבתה היא יכולת אבחנה רפואית טובה יותר מבעבר כבר בשלבים מוקדמים, ולא ביטוי לפינוק המתגייסים לצה"ל. לסיכום סוגיה זו, אינני יכול להצביע על פינוק והתרככות המתגייסים לצה"ל, באופן שמשפיע על כושרם למלא תפקידיהם הצבאיים, ואין פגיעה באיכות הלוחם ורמת היחידות בצה"ל.

כיווני פעולה בצה"ל על רקע שינוי הערכים

מה נדרש מצה"ל נוכח שינוי ערכים זה שביסודו עליית משקל ההגשמה העצמית הן בשיקולי הנוער המתגייס לשירות החובה והן בשיקולי המועמדים לשירות בצבא הקבע? ראשית על צה"ל להכיר במציאות כמות שהיא. שורשיה של מציאות חדשה זו נעוצים בתהליכים כלליים המאפיינים כל חברה המתמסדת כחברת שפע מערבת, ואולי גם בתהליכים יחודיים לישראל, שביסודם תגובת נגד לתקופה ארוכה של

תנאים הכרחיים לשינוי אורח חיי מפקדי השדה הם יציבות בתכנון הפעילות, סגנים ברמה מתאימה שיהיו ממלאי מקום שאפשר לבטוח בהם, ותקופות מעבר שיש בהן שחרור מתח בין תפקידים. חשובה גם קרבת המשפחה למקום שירות המפקד, גם אם המשמעות היא ניידות מסוימת למשפחה. על צה"ל ליצור תנאים כאלה שלניידות יהיה גם פצוי וכדאיות כלכלית. קבוצה נוספת שבאיכות חייה יש לטפל היא קבוצת הנגדים. גם כאן כבר נעשה רבות בתחומי ההשכלה, קורסי העשרה, נופשים, ארועי צה"ל למשפחה, סיורי נגדים מצטיינים בחור'ל וכד'. יש להמשיך ולהעמיק פעילות זו, כי אחרת יקשה לבנות תשתית מקצועית איכותית ויציבה לצה"ל.

צה"ל יכול לפעול רבות בתחום החינוכי להעמקת הקשר למדינה ולארץ ולפסילת פתרון הירידה. זהו אכן אחד מהדגשים המרכזיים של מערכת החינוך הצה"לית. אפשר לומר גם כי עצם השירות בצה"ל והעשייה הצה"לית הם גורמי חיזוק הקשר לארץ.

אני מאמין כי מעורבות חיילי צה"ל בקליטת העלייה משפיעה לחיזוק הקשר של אותם חיילים לישראל ולמניעת הרהורי ירידה.

כיוון פעולה נוסף בידי צה"ל הוא החזרת בני יורדים לשירות בצה"ל. במקרים לא מעטים יש רצון מצד אותם צעירים ולעיתים אף מצד הוריהם לשמור קשר כלשהו עם ישראל באמצעות השירות בצה"ל. כבר היום קיימות תכניות של הבאת בני יורדים לשירות מקדים במסגרת הגדנ"ע, ובהמשך במסגרת צה"ל. כמרכן

נקבע כי תנאי השירות ומשכי השירות לבני יורדים יהיו דומים לאלו הנקטים כלפי עולים, ויש בכך עידוד להגעת בני היורדים לשירות בצה"ל.

סוגייה רגישה היא סוגיית היורדים שהם במעמד עריקים. לגביהם אסור להלבין העריקות בשיטה של "מחילת עוונות" כללית. יהיה בכך משום מתן לגיטימציה למעשה הראוי להוקעה ולעונש. לעומת זאת, יש להתייחס לגופו של כל מקרה ולנקוט גישה בית"הלל כלפי החוזרים ורוצים לשרת.

יש להדגיש כי במניעת הירידה צה"ל איננו הגורם המשפיע היחיד. חובתם ויכולת השפעתם של הגופים הממלכתיים האחרים במדינה גדולות הרבה יותר. מתחייבת מצידם עשייה רבה יותר בתחומי החינוך, יצירת תעסוקה למשתחררי צה"ל, מתן אפשרות סבירה ללימודים אקדמאים בארץ, אפשרות לרכישת דירה, השתלבות חברתית ועוד. באם לא ניצור לנוער המשתחרר מצה"ל אפשרות הגיונית לחיים באיכות סבירה ולמימוש עצמי, לא נוכל לצמצם יציאתם לשהות ארוכה לחור'ל, אשר הופכת לגבי חלקם לירידה.

סיכום

אל מול שינוי הערכים בחברה הישראלית שביסודו עלית משקל ההגשמה העצמית, השאיפה לאיכות חיים, והלגיטימציה הגוברת לשהות ארוכה בחור'ל, על צה"ל לפעול בשני ערוצים במקביל: מחד עליו לחנך לאותם ערכים החיוניים לקיומה של מדינת ישראל, אך מצד שני עליו להיות קשוב ורגיש להלכי הרוח המאפיינים את

החברה הישראלית העכשווית, אשר מהווים התשתית הערכית שהיא הבסיס לפעילות החינוכית והמנהיגותית המשרתת את הצרכים הלאומיים.

בראייה זו חייב להימשך בצה"ל השינוי בסידרי העדיפויות הן בתפיסת העולם והן בהקצאת המשאבים. במאזן הקצאת המשאבים יש להגדיל חלקו של הנתח המיועד לטיפוח האדם ביחס לנתח המוקצה לבנין שאר מרכיבי הכוח. רק אם נדע לשלב בין מתן מענה לשאיפת הנוער ולהגשים מאוויי האישיים לבין חינוכו למען תרומה לצה"ל ולמדינה, נמצא בשורות צה"ל את מיטב הנוער לטווח ארוך. ככל שתתחזק התשתית האנושית של צבא הקבע, ויתבסס דימויה כקבוצה איכותית מובילה בחברה הישראלית, כן תגבר השפעתה על החברה הסובבת. ערכי התרומה לכלל, ההתנדבות והנכונות לשאת בעול המשימות הלאומיות יוקדנו מהמשרתים בצה"ל אל כלל החברה בישראל. בכך ישפיע צה"ל על עיצוב ערכי החברה בישראל כ"עמוד האש לפני המחנה".

